

نوشته: اریک دو گرویه

ترجمه: پوری سلطانی

مقدمه

تصمیم اداره کنندگان ایفلا مبنی بر تشکیل کنفرانس عمومی ایفلا در ۱۹۹۲ در دهلی نو، چند کیلومتری محلی که رانگاناتان در آن زیست، تدریس کرد و نوشت، آنهم فقط چند روزی بعد از صدمین سالگرد تولد او در نواحی جنوبی این کشور، تصمیمی بسیار مناسب و هوشمندانه بود.

شیالی رامام ریتا رانگاناتان^۲ را به درستی «پدر بنیان‌گذار» نهضت کتابداری هند نام نهادند، ولی در واقع باید او را «پدر بنیان‌گذار» علم اطلاع‌رسانی که کتابداری جزئی از آن است، دانست. گرچه که حتی این هم برای او کوچک است.

او جامع جمیع کیفیتهای یک انسان مصمم و پرکار و یک انسان دانشمند بود، صفاتی که کمتر در یک شخص واحد متجلی می‌شود. تصویر او به شایستگی می‌تواند برتر از مشاهیر سلف خود زینت بخش نمایشگاه دفتر مرکزی ایفلا بشود، و نام او در

1. Eric de Grolier. *Library and Information Policy: Perspectives and Ranganathan's Heritage*. New Delhi, IFLA, 1992

2. Shiyali Ramamrita Ranganathan

کنار افرادی همچون نوده^۳ و مورل^۴ برای فرانسه؛ شرتینگر^۵ و هوفمان^۶ برای آلمان؛ اُتلت^۷ برای بلژیک؛ ادواردز و برویک سهیرز^۸ برای انگلستان؛ روباکین^۹ برای روسیه؛ دیوتی^{۱۰}، کاتر^{۱۱}، ویپلز^{۱۲} و ویلسون^{۱۳} برای ایالات متحده قرار بگیرد.

از نظر تعدد و تنوع آثار، او مسلماً در پیشاپیش دیگران قرار دارد. آثار برجای مانده از او با هیچ یک از همدیفانش قابل مقایسه نیست. حدود پنجاه کتاب و بیش از هزار و پانصد مقاله، به استثنای آثار منتشر نشده و گزارشهای فنی او در تمام زمینههای اطلاع‌رسانی و کتابداری اعم از نظری و عملی، برجای مانده است.

در سخنرانی مختصری نظیر امروز، برای من غیرممکن است که بتوانم تمامی «چهریزه‌ها»ی (با استفاده از یکی از واژه‌های کلیدی رانگاناتان) یک چنین فعالیت‌های متنوع و گوناگونی را روشن کنم. فقط سعی می‌کنم نشان بدهم که میراث فکری او تا چه حد هنوز زنده است و تاثیر تحقیقات او تا چه اندازه به موقع و بهنگام بوده است. در واقع می‌توان ادعا کرد که رانگاناتان از تمام پیشرفتهای اخیر در زمینه خدمات و سازماندهی کتابداری و اطلاع‌رسانی پیشی گرفته بود، گرچه که مرگ او قبل از تاثیر کامل تکنولوژی جدید بر علم اطلاع‌رسانی اتفاق افتاد.

-
3. Naudè
  4. Morel
  5. Schrettinger
  6. Hofmann
  7. Otlet
  8. Edwards and Bewick Sayers
  9. Rubakin
  10. Dewey
  11. Cutter
  12. Waples
  13. L.R. Wilson

تقدّم او بدین جهت است که توانست هم کتابخانه‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی کشورش را گسترش دهد و با اعمال نظریات جدید و مبتکرانه موجبات پیشرفت آنها را فراهم سازد، و هم در صحنه بین‌المللی به فعالیتهای چشمگیری دست یابد: در یونسکو، در اف. آی. دی؛ و در ایفلا. و بدین ترتیب تأثیر عقاید او در ماورای شبه قاره هند نیز گسترش یافت.

در سخنرانی امروز، من نشان خواهم داد که چگونه برای هر یک از موضوعها و زیرموضوعهای پنجاه و هشتمین کنفرانس عمومی ایفلا، می‌توان از عقاید رانگاناتان درس گرفت.

چارچوب فکری برای سیاستگذاری ملی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی رانگاناتان قبل از اینکه به کتابداری بپیوندد (حدود سی سالگی)، ریاضیات تدریس می‌کرد و از سال ۱۹۲۸ تا ۱۹۳۴ خزانه دار «انجمن ریاضیدانان هند» بود، و از ۱۹۱۶ تا ۱۹۲۸ در مجله این انجمن یک سلسله «پرسش و پاسخ» بسیار جالب توجه منتشر کرد. او بسیار تحت تأثیر تحصیلات اولیه خود در ریاضیات بود و وقتی در ۱۹۲۴ وارد شغل کتابداری شد از همان اوایل سعی کرد حرفه کتابداری را از دریچه «علم» مورد بررسی قرار دهد. حرفه کتابداری که در مدرسه کتابداری دانشگاه لندن، مدرسه‌ای که او از ۱۹۲۴ تا ۱۹۲۵ در آن تحصیل کرده بود، به او آموخته بودند، به شدت عملی و تجربی بود و بیشتر به مجموعه‌ای از «دستورالعمل» می‌مانست. در بازگشت به دانشگاه مدرّس، او طی چهار یا پنج سال سازمان کتابخانه را به کلی دگرگون کرد و تدریس خدمات فنی و سازماندهی کتابخانه را به مدرسان آغاز نمود (در دانشگاه در سال ۱۹۲۸، و در انجمن کتابداران مدرّس که خود آن را تأسیس کرده بود از سال ۱۹۲۹ بعد). در همین احوال رانگاناتان ضمناً مشغول بررسیهای نظری در مورد کتابداری شد و به زودی به این نظریات نظم داد و آنها را در اولین کتاب خود، که شاید مهمترین اثرش

نیز باشد، به نام «پنج اصل علم کتابداری» در سال ۱۹۳۱ منتشر کرد. او در این کتاب عقاید اساسی خود را که مبنای آثار و نوشته‌های بعدی‌اش شد منعکس کرده است.

این پنج اصل عبارتند از:

۱- کتاب برای استفاده است

۲- هر خواننده‌ای باید به کتابش دست یابد

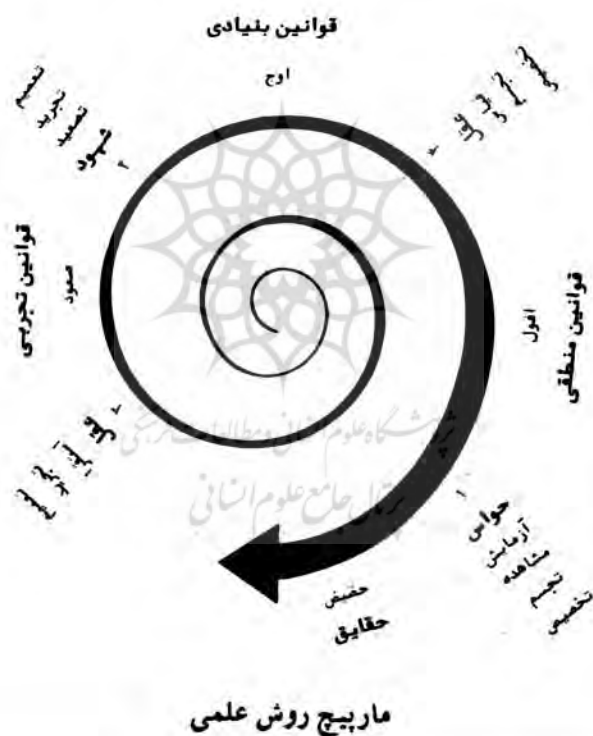
۳- هر کتابی باید به دست خواننده‌اش برسد

۴- وقت خواننده را صرفجویی کنید

۵- کتابخانه ارگانسمی زنده و بالنده است

رانگاناناتان توضیح داد که چون علم کتابداری از مقوله علوم اجتماعی است، قوانین آن تابع «قوانین طبیعی» نیست، بلکه «دستوری و تجویزی» است و در همه امور فنی و اقدامات سازمانی باید به کار گرفته شود. او در کتاب خود به تفصیل شرح می‌دهد که چگونه مدیریت کتابخانه، فهرست‌نویسی، رده‌بندی، انتخاب کتاب و خدمات مراجعان (مثل امانت، مرجع - شامل خدمات مربوط به محققان و متخصصان که رانگاناناتان بعداً آن را «خدمات مرجع طویل‌المدت»^{۱۴} نامید) به نحوی از انحاء به وسیله کاربرد منطقی پنج اصل اداره می‌شوند. اصول سازماندهی محلی، منطقه‌ای و ملی کتابخانه‌های ملهم از همین پنج اصل است و این همان «سیاست‌گذاری ملی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی» است که هم اکنون در برنامه کنفرانس عمومی ایفلا مطرح است. در سال ۱۹۵۷ ویرایش دوم پنج اصل با یک فصل جدید (فصل هشتم) در باره «کاربرد روشهای علمی در علم کتابداری» منتشر شد. این فصل شامل کلیه تغییراتی بود که از زمان ویرایش اول به وجود آمده بود. در سال ۱۹۶۹ رانگاناناتان خلاصه بسیار زیبایی از پنج اصل خود را طی سخنرانی‌اش در

مَدْرَس، در اولین کنفرانس کتابداران تامیل نادو^{۱۵} تحت عنوان «علم کتابداری بر پایه خدمات کتابداری»^{۱۶} ارائه داد. او در آخرین سال زندگی‌اش مجدداً مفهوم «اصلها»ی خود را در علوم اجتماعی، در جالبترین مقاله‌اش تحت عنوان «علوم اجتماعی: ظهور و حدود»^{۱۷}، به تفضیل مطرح کرد. در این مقاله او تصویری را ارائه داد که آن را «ماریج روش علمی» نام نهاد.

15. Tamil Nadu

16. "Library Science Based Library Service", *Library Science*, June 1969, p. 97-115.

17. "Social Sciences: Emergence and Scope", *Library Science*, March 1972, p. 63-82, Figure on p. 74

سازماندهی و طراحی نظام ملی کتابخانه‌ای

در سال ۱۹۳۰ رانگانانان در بخش کتابداری اولین کنفرانس آموزش همه جانبه آسیا^{۱۸} «الگوی قانون کتابخانه‌های هند» را ارائه داد. بعداً در سال ۱۹۳۴ همزمان مقاله‌ای در باب «برنامریزی ایالتی و نهضت کتابداری» و یک پیشنهاد واقعی و قابل لمس به نام «قانون کتابخانه‌های عمومی مدرّس» را منتشر کرد که سرانجام مورد قبول واقع شد و در سال ۱۹۴۸ در کتاب قانون ایالت مدرّس به چاپ رسید.

قبل از استقلال هند (۱۹۴۷)، رانگانانان برنامه‌های تفصیلی بسیاری برای ایالت‌های مختلف تهیه کرده بود. در سالهای ۱۹۴۷ تا ۱۹۶۴ هفت برنامه دیگر نیز به جامعه کتابداری هند عرضه نمود.

با وجود این، ضمن کوشش برای برنامریزی نظام کتابخانه‌ای در منطقه، او هرگز نظریاتی را که باید جنبه همگانی پیدا کرده و بر کل شبه قاره هند تعمیم یابد، از نظر دور نداشت. بدین ترتیب او به طور متوالی سه برنامه ملی تدوین کرد: بازسازی کتابخانه‌های هند بعد از جنگ (۱۹۴۴)، نظام ملی کتابخانه‌ای: برنامه‌ای برای هند (۱۹۴۶) و برنامه گسترش کتابخانه‌ها: برنامه سی ساله هند، همراه با پیش نویس لایحه قانونی کتابخانه برای ایالت‌های هند که کلاً در سال ۱۹۵۰ توسط دانشگاه دهلی چاپ و منتشر شد.

مطالعات رانگانانان در این زمینه منجر به تدوین «برنامه گسترش کتابخانه‌های عمومی برای برنامه چهارم» شد و سپس با همکاری تنی چند از مریدان خود، برنامه‌های پنجم و ششم را هم تدوین کرد که همگی در دسامبر ۱۹۶۴ در مجله علم کتابداری^{۱۹} به چاپ رسید. برای این برنامه‌ها که شامل پیش بینی‌های تفصیلی در مورد اهدافی است که باید تا سال ۱۹۸۰ بدان دست

18. All Asia Education Conference

19. *Library Science*, December 1964.

یافت، از سرشماریهای ۱۹۶۱ استفاده کرد. برنامه‌های مذکور حاوی «نظام کتابخانه‌های شهری» (برای نواحی شهری با ۱۰۰،۰۰۰ جمعیت و بیشتر) و «نظام کتابخانه‌های روستایی» (در خدمت شهرهایی که جمعیت آنها کمتر از صد هزار تن است، و نیز کل جمعیت روستایی، مبتنی بر ۳۱۵ «کتابخانه مرکزی روستایی»، ۸۰۹۰ کتابخانه شاخه و ۲۴۱،۳۶۶ «پایگاه خدمات روستایی» که با ۱۲۰۶۷ لیبراجین - واژمای که رانگاناتان برای کتابخانه سیار به کار برد - تشکیل شبکه خدمات روستایی را می‌دهد.) این برنامه‌ها همچنین حاوی مطالبی است در زمینه نیازهای نیروی انسانی، بودجه سالانه، هزینه عمده ساختمان و وسایل و تجهیزات، و اقدامات لازم برای «پرورش نیروی انسانی کتابدار» و نیز «الگوی لایحه قانونی برای کتابخانه‌های عمومی».

نظریه رانگاناتان در مورد برنامه‌ریزی نظام کتابخانه‌ای بسیار عملی و مبتنی است بر دو مفهوم امروزی: «نظام کتابخانه‌ای خودمختار» و «نظام کتابخانه‌ای فدرال» بنا بر تعریف خود او:

نظام کتابخانه‌ای خودمختار عبارت است از یک نظام کتابخانه‌ای که به وسیله یک سازمان واحد اداره می‌شود. این سازمان بودجه خاص خود را دارد و دارای فعالیتهای متمرکزی از قبیل خرید و آماده‌سازی کتاب است ولی دارای پایگاههای مختلف خدماتی از قبیل کتابخانه‌های شاخه‌ای و ایستگاههای توزیع نیز هست.

نظام کتابخانه‌ای فدرال یک نظام کتابخانه‌ای متشکل از چندین کتابخانه مستقل یا چندین نظام کتابخانه‌ای خودمختار است که در زمینه خاص مورد توافق با هم همکاری می‌کنند. مثل همکاری و تخصص‌گرایی در انتخاب، امانت بین کتابخانه‌ای، خدمات فنی متمرکز مثل ردبندی و فهرستنویسی به وسیله گروه مشترکی از کارمندان آنها. (همانجا ص.

ولی از نظر رانگاناتان، مفهوم سومی نیز که شاید مهمتر از همه باشد، وجود دارد: و آن نواحی قابل رشد است. یعنی مناطقی که از وسعت و منابع کافی برخوردار است و می‌توان در آن یک «نظام کتابخانه‌ای خودمختار با کارآیی لازم» تأسیس کرد. در وضعیت هند در دهه ۱۹۶۰، نواحی قابل رشد عبارت بوده است از یک مجموعه شهری که جمعیت آن کمتر از صد هزار نفر نباشد؛ برای نواحی روستایی، رانگاناتان و همکار محقق او صغرا بیکم^{۲۰} معیارهای خاص خود را به تفصیل متذکر نمی‌شوند، ولی نتیجه همان است که در فوق بدان اشاره شد. یعنی حدود ۳۱۵ «کتابخانه مرکزی روستایی».

برنامه توسعه ۱۹۶۴ نیز برای هر ایالت یک کتابخانه مرکزی ایالتی توصیه می‌کند که وظیفه اصلی آن خرید کتابهای گران قیمتی است که مورد مراجعه مکرر است و نیز امانت دادن آنها به نظامهای محلی، و بالاتر از همه به کتابخانه ملی مرکزی. کلیات رابطه بین کل نظام کتابخانه‌های عمومی با سایر نظامهای کتابخانه‌ای نیز مورد توضیح قرار گرفته است. علاوه بر این یک نظام کتابخانه‌های تخصصی خواهیم داشت (که خود به چندین زیرنظام تقسیم می‌شود) و یک نظام کتابخانه‌های آکادمیک (دانشگاهی، دانشکده‌ای و مدرسه‌ای). رانگاناتان هشدار می‌دهد که هند نباید راه غلط غرب را تقلید کند و خود را گرفتار دو نظام جداگانه کتابخانه‌های کودکان و کتابخانه‌های مدارس بنماید.

او متذکر می‌گردد که وظیفه کتابخانه مرکزی ایالتی و کتابخانه مرکزی ملی، اداره و اسپاری قانونی و نشر کتابشناسی ملی و تقسیم کار بین آنهاست که همه باید در قانون کتابخانه صراحتاً ذکر شود. (همانجا ص. ۳۰۵-۳۰۷)

متن منتشرشده شامل جزئیات هریک از مراحل گسترش طی دوره ۱۵ ساله نمی‌شود. رانگاناتان می‌گوید (ص. ۲۸۴) که این مسأله به طور کلی به آمار و داده‌های هر شهر، منطقه، ایالت و کشور، بستگی دارد و نیز در ارتباط

شگانتنگ است با بودجه عمومی، بودجه محلی، درآمد ملی، بیسوادی، آموزش اجتماعی، آموزش رسمی و خدمات موجود کتابخانه‌ای که در زمان تهیه برنامه هیچ یک از آنها در دست نبود.

او سرانجام هوشمندانه متذکر می‌گردد که اگر طی برنامه‌های سه گانه، درآمد و توسعه صنعتی با سرعت دلخواه و مناسب پیش نرود، بهمان نسبت اهداف کتابخانه‌ای به تعویق خواهد افتاد.

مسئله رانگاناتان، در برنامه‌های توسعه برای نظام کتابخانه‌ای - یا دقیق‌تر بگوییم - «مجموعه هماهنگ نظامها»ی کشورش، از آنچه در انگلستان و آمریکا و برخی کشورهای اروپایی (بخصوص دانمارک و سوئیس) آموخته بود، الهام می‌گرفت. ولی نتایج حاصله همواره اصیل بود. چنان که وقتی به دنبال راه حلی برای موقعیتهای محلی، بخصوص با توجه به پراکندگی جمعیت روستایی تلاش می‌کرد، می‌بینیم که آغازگر راناندازی کتابخانه‌های سیار در هند می‌شود و بدین ترتیب اولین سرویس کتابخانه سیار را در سال ۱۹۳۱ در نواحی مدرّس به کار می‌اندازد.

در یکی دیگر از آثار خود او عقاید بسیار روشنی را در مورد توزیع و تقسیم وظایف بین اصطلاح «مرکزی» و «پیرامونی» مطرح کرد. وقتی هدف، مستقیماً متوجه خواننده و مراجعه کننده است (مثل مشاوره، امانت، خدمات مرجع و غیره)، خدمات کتابخانه و اطلاع‌رسانی باید غیرمتمرکز باشد و کتابخانه مرکزی و مؤسسات اطلاع‌رسانی ملی (مثل مراکز استاد هند INSDOC و INSODOC) باید فعالیتهای خود را به وظایف اساسی، مثل انتشار نشریات ادواری در مورد دکومانتاسیون پیشرفته و فهرست مقالات علمی که در هند نوشته می‌شود، تدوین و نگهداری فهرستگانها (بخصوص فهرستگان نشریات ادواری)، و خدمات ترجمه و تکثیر مقید کند. این مطلب بخصوص در مقاله‌ای که ظاهراً آخرین مقاله او بود و در آن از برنامه تدوین شده برای

مرکز ملی اسناد علمی هند^{۲۱} انتقاد می‌کند، آمده است.^{۲۲}

نقش کتابخانه‌های آکادمیک و تخصصی در برآوردن نیازهای اطلاعاتی زندگی شغلی رانگاناتان از دانشگاه آغاز شد. نخست در دانشگاه مدرّس (۱۹۲۴-۱۹۴۵) و سپس در بنارس (۱۹۴۵-۱۹۴۷)، دهلی (۱۹۴۷-۱۹۵۴) و بعد مجدداً در مدرّس (از سال ۱۹۶۲-۱۹۷۲).

بنابراین شک نیست که احکام او در مورد علم کتابداری که در نوشته‌های متعدد او مطرح شده است از تجارب علمی او، بخصوص در دانشگاه مدرّس (۱۹۲۵-۱۹۳۰) که منجر به تغییر سازمان کلی کتابخانه آن شد، تأثیر پذیرفته است. ولی ضمناً روشن است که از آغاز فعالیتهای نظری، رانگاناتان خود را به مسایل کتابخانه‌های آکادمیک محدود نکرد. او طی اقامت خود در لندن، مدتی در کتابخانه‌های عمومی کریدون^{۲۳} که زیر نظر برویک سبیرز^{۲۴}، مربی او در مدرسه کتابداری اداره می‌شد، کار کرد. این جزو مفیدترین سالهای اقامت او در انگلستان محسوب می‌شود. چه طی آن رانگاناتان از انواع کتابخانه‌ها بازدید کرد. با این همه پس از بازگشت به هند، کوششهای او تنها متوجه بهبود وضع کتابخانه‌های عمومی نشد، بلکه کتابخانه‌های مدارس را نیز مد نظر داشت. (نگاه کنید به گزارش او در کنفرانس آموزش همه جانبه آسیا، ۱۹۳۰، با عنوان «کتابخانه‌های مدارس متوسطه: فیزیولوژی و آناتومی قلب مدرسه؛ و نیز کتاب او در باره کتابخانه‌های مدارس و کالجها»^{۲۵}). پس از آن او مبارزات خود را برای مشارکت کتابخانه‌ها در نهضت سوادآموزی دنبال کرد. نظریات او در این باره در سخنرانی او با عنوان

21. Indian National Scientific Documentation Centre

22. *Library Science*, June 1972, pp 145-187

23. Croydon Public Libraries

24. Berwick Sayers

25. *School and College Libraries*, 1942

«آموزش بزرگسالان و نهضت کتابخانه‌ها»^{۲۶} که بعداً در سال ۱۹۴۲ منتشر شد و نیز در کتابی به نام آموزش برای فراغت^{۲۷} که بین سالهای ۱۹۴۵ تا ۱۹۶۱ چهار ویرایش آن به چاپ رسید، منعکس است.

در سال ۱۹۵۰ بنیاد راکفلر از رانگانانان دعوت کرد که طی یک سفر هشت ماهه از کتابخانه‌های ایالات متحده دیدن کند. در این دوران با پیشرفت حیرت‌انگیز کتابخانه‌های تخصصی، که قبلاً در سال ۱۹۴۸ شیوه‌های آن را در کشورهای اسکاندیناوی مطالعه کرده بود، روبرو شد. از این تاریخ ببعد او اهم فعالیت‌های خود را معطوف خدمات اطلاع‌رسانی برای مؤسسات تحقیقاتی کرد. بدین ترتیب او را می‌توان یکی از افراد مؤثر در بهتر کردن وضع مرکز ملی اسناد علمی هند در ۱۹۵۲ دانست. او در سال ۱۹۵۹ در دهلی سمیناری در باره نقش کتابخانه‌ها در پیشرفت تحقیقات در علوم اجتماعی تشکیل داد و خود ریاست آن را به عهده گرفت. گزارش او در سال ۱۹۶۰ منتشر شد و دهسال بعد منجر به تأسیس مرکز ملی اسناد علوم اجتماعی هند (INSODOC) گردید. (قبلاً به مقاله او که از مرکز ملی اسناد علمی هند انتقاد می‌کند، اشاره شد) در سال ۱۹۶۳ رانگانانان با کمک ۳۱ تن از دوستان و مریدانش به تألیف یک جلد کتاب معتبر به نام دکوماننتاسیون و چهارمیزه‌های آن^{۲۸} همت گماشت.

طی دوران تألیف این کتاب و تحت تأثیر آن بارقهای در تفکر او به وجود آمد که باعث شد رانگانانان به «دکترین» خاصی در مورد ارتباط بین علم کتابداری و دبیزش^{۲۹} دست یابد (هنوز در آن زمان برچسب علم

26. "Adult Education and Library Movement" speech pronounced in 1941 and published 1942

27. *Education for Leisure*, four editions from 1945 to 1961

28. *Documentation and Its Facets*

29. *Documentation*

اطلاع‌رسانی^{۳۰} بدان نخورده بود). افکار او را بدین طریق می‌توان خلاصه کرد: هیچ تفاوتی بین ماهیت این دو وجود ندارد، تنها تفاوت در شیوه‌ها است. مثل تفاوت بین مدارک کلان و مدارک خرد.^{۳۱} اولی مثل انواع کتاب و دومی مثل مقاله، گزارش‌های فنی، ثبت اختراعات، استانداردها و غیره. این تفاوت اساسی بدین معنی است که فنونی که برای انتخاب، آماده‌سازی (مثلاً رده‌بندی دقیق و جزئی) و مهمتر از همه، خدمات به افرادی (مثل محققان، مهندسان، مدیران و تکنسینها) که، به قول رانگاناتان نیاز به «خدمات مرجع گسترده» از قبیل بازیابی اطلاعات شخصی و تأمین منابعی که منطبق بر نیازهای تحقیقاتی آنهاست، دارند، با آنچه برای مدارک کلان و افراد عادی به کار می‌رود متفاوت است. کلیه این نظریات در سه سخنرانی ارائه شده در سمینارهایی که خود در «مرکز تحقیقات و آموزش دبیزش»^{۳۲} تشکیل داده بود (۱۹۶۴-۱۹۶۷)، منعکس است. متن این مقالات بعداً در مجله علم کتابداری (*Library Science*) در سپتامبر ۱۹۵۶، ژوئن ۱۹۶۸ و مارس ۱۹۷۰ چاپ شد. این نظریات را همچنین می‌توان در نتیجه‌گیری سخنرانی‌اش در مدرّس که در آوریل ۱۹۶۹ ایراد شد جستجو کرد.^{۳۳}

مراجعه‌کنندگان و نیازهای آنان

نیازهای خوانندگان و مراجعان به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی بیش از هر چیز ذهن رانگاناتان را به خود مشغول کرده بود. ذکر این نکته شایان توجه است که سه اصل از پنج اصل رانگاناتان (اول، دوم و پنجم) مستقیماً مربوط می‌شود به نیازهای مراجعه‌کنندگان و شیوه‌هایی که اعمال بهترین خدمات به هریک از انواع بیشمار خوانندگان را طلب می‌کند.

30. Information Science

31. Macrodocuments and Microdocuments

32. Documentation Research and training Centre (DRTC), Bangalore

33. *Library Science*, June 1969, pp. 114-115

رانگانانان را می‌توان یکی از اولین افرادی دانست که به بررسی عاداتهای خوانندگان می‌پردازد. او در کتابخانه دانشگاه مدرّس یک مطالعه آماری را آغاز کرد و نتیجه آن را با نام «کی چه می‌خواند؟» در سال ۱۹۴۰ در مجله معلم هند جنوبی^{۳۱} منتشر کرد.

با این همه او هرگز به خوانندگان همانند وجودهای آماری که در هیئت عدد در منحنیها و جداول بسامدی ظاهر می‌شوند، نمی‌نگریست. گرچه از او اثری اختصاصاً در مورد روانشناسی خواندن، از آن گونه که هوفمان یا روبا کین نوشتند، باقی نمانده است، ولی در آثار او به طور پراکنده اشارات بسیار و حتی لطیفه گونه‌هایی وجود دارد که نهایت توجه او را نسبت به شخصیت آحاد خواننده نشان می‌دهد. از درسهای منتشرشده او، توجه خاص رانگانانان نسبت به لزوم تدریس شیوه‌های مناسب به دانشجویان برای ایجاد ارتباط نزدیک و مناسبات فردی با مراجعان به کتابخانه، کاملاً مشهود است.

همان گونه که قبلاً توضیح دادم، عمر رانگانانان کفاف نداد تا اثر تکنولوژی جدید را بر خدماتی که از طرف کتابخانه به مراجعان داده می‌شود ببیند: در سال ۱۹۷۲ هنوز «خدمات کامپیوتری پیوسته» وجود نداشت. با این همه او همیشه با «مکانیزه کردن خدمات کتابخانه» (عنوان سخنرانی او در ۱۹۵۹ در کنفرانس IASLIC) همگام بود. بد نیست یک بند از سخنرانی او را که در سال ۱۹۶۹ با عنوان «اثر الکترونیک» ایراد کرد، در اینجا نقل کنیم:

اصل پنجم علم کتابداری اکنون با پیامی خاص وارد می‌شود. او به کتابخانه می‌گوید: تو ارگانیکسی بالنده هستی، بنا براین باید همگام با جهان رشد کنی. جهان اکنون پا به دوران الکترونیک گذاشته است. تو باید هر جا که میر است، به منظور سرعت بخشیدن به خدمات و صرفه‌جویی در نیروی انسانی، از الکترونیک کمک

بگیری. برای بازیابی مدارک باید از مهندسان الکترونیک بخواهی برنامه‌ای برای «مدرك يابی» ارائه کنی، به نحوی که بتوان، بدون قربانی کردن نیازهای انسانی، که در اصول علم کتابداری آمده است، به کار سرعت بخشید.^{۳۵}

و از اینجا می‌توان به فلسفه انسان‌گرایانه خاص رانگاناتان پی برد.

آموزش و پرورش کارمندان

عقیده راسخ رانگاناتان برای رشد و توسعه کتابخانه، در هر کجای دنیا، بر این نکته استوار بود که باید کارمندان حرفه‌ای خوب تربیت کرد تا بتوان به آنچه امروز بدان «سیاست نیروی انسانی» نام نهاده‌ایم، دست یافت. خیلی زود، در سال ۱۹۲۹ او مدرسه کتابداری مدرّس را زیر نظر انجمن کتابداران مدرّس افتتاح کرد، که بعد در سال ۱۹۳۱ جزو دانشگاه مدرّس شد و رانگاناتان تا سال ۱۹۴۴ ریاست آن را به عهده داشت. در سال ۱۹۴۵ تا ۱۹۴۷ رانگاناتان حدود بیست ماه در دانشگاه هندوی بنارس و نیز در دانشگاه دهلی از ۱۹۴۷ تا ۱۹۵۴ کتابداری تدریس کرد. در حالی که ریاست مرکز تحقیقات و آموزش دبیزش (دکوماناسیون) را در بنگالور به عهده داشت، همزمان در دانشگاه مدرّس نیز تدریس می‌کرد و هم در اینجا بود که در سال ۱۹۶۵ لقب افتخارآمیز «پرفسور ملی تحقیقات» به او اعطا شد، لقبی که تاکنون فقط به چهار محقق ممتاز در حرفه او تعلق گرفته است.

طی بیش از چهل سال تدریس، رانگاناتان اصول تعلیم و تربیت خاص خود را مبنی بر اتحاد اصول نظری (پنج اصل، مفروضات، قوانین، مبادی اساسی رده‌بندی کولن) و عملی (مشاهده، تجربه، مخزن‌داری، «دستورالمعملهای موردی» خدمات مرجع: اعمال شیوه‌های تطبیقی برای

مطالعه نظامهای رده‌بندی و قواعد فهرست‌نویسی) ارائه داد.

بنابراین:

چند درس؛ با اجتناب از متکلم وحده بودن؛ پرهیز از دیکته کردن برای یادداشت‌برداری؛ بدون آمادسازی شتاب زده برای امتحان؛ کوشش برای آموزش از طریق خودآموزی، گفتگو در کلاس، مباحثات گروهی، کارهای انفرادی با استاد راهنما، گزارش نویسی، گفتگوهای غیررسمی هفتگی و سمینارهای سالانه - که همه زیر نظر و با راهنمایی استاد انجام گیرد.^{۳۶}

برخی از تقریرات او در مرکز تحقیقات و آموزش دبیزش به وسیله دانشجویانش در مجله لایبرری ماینس تحت عنوان «شیوه کتابداری هند» - در واقع شیوه کتابداری شخص او - منتشر شد.^{۳۷}

رانگاناتان برای دانشجویانی که در مرکز تحقیقات و آموزش دبیزش، دوره پیشرفته دبیزش^{۳۸} را می‌گذرانند، طرحی را پایه‌ریزی کرد که بر مبنای آن دانشجویان می‌بایست طی شش ماه پس از پایان درسهای کلاسی که به مدت ۱۴ ماه بود، گزارش خاصی در باره موضوع مورد علاقه خود تهیه کنند. گزارش یکی از دانشجویان او به نام ک. سی. ساستری^{۳۹} به تفصیل فونونی را که برای تهیه چنین گزارشی باید به کار گرفته شود توضیح می‌دهد.^{۴۰}

نوشته‌ها و ادبیات حرفه‌ای، بدون تردید، از لوازم ضروری برای تعلیم و رشد کار کارمندان کتابداری است. رانگاناتان نسبت به این نکته بسیار

36. *Library Science*, June 1969, p. 112

37. *Library Science*, September 1965 and 1966; June 1968, March 1970

38. *Associateship in Documentation*

39. K. Chandrasekhara Sastri

40. *Library Science*, December 1970

حساس بود و علاوه بر چاپ چندین دستنامه، دست به انتشار چندین مجله نیز زد. از جمله: *Abgila* (شامل سالنامه و بولتن انجمن کتابداران هند، زمانی که خود ریاست انجمن را بین سالهای ۱۹۴۹ تا ۱۹۵۳ به عهده داشت. سالنامه از سال ۱۹۵۴ بیعد به عنوان یک پایبند مستقل توسط مرکز اسناد علمی هند (INSDOC) منتشر شد) و مهمتر از همه سلسله کتابهایی بود شامل سخنرانیها و مقالات ارائه شده در سمینار سالانه مرکز تحقیقات و آموزش دبیزش از سال ۱۹۶۳ و مجله علم کتابداری از سال ۱۹۶۴ بیعد.

سرانجام به این نکته نیز باید اشاره کرد که رانگانانان اهمیت بسیاری برای بالابردن مقام و درآمد کتابداران داشت. طرحهای گوناگونی که در زمینه اصول کتابداری نوشت همگی حاوی بخش مهمی در این زمینه است.

تأثیر سیاستهای ملی بر رشد اجتماعی، فرهنگی، علمی و فنی

بدیهی است که از نظر رانگانانان رشد انواع کتابخانهها اعم از عمومی، مدرسهای، دانشکدهای، دانشگاهی و کتابخانههای تخصصی و مراکز اطلاع رسانی بستگی غیرقابل انکاری با رشد اجتماعی، فرهنگی، علمی و فنی دارد. برای او این یک فرایند دوگانه است. تاریخ کتابخانهها، همان گونه که در نوشتهها و سمینارهای او منعکس است (بخصوص سمینار ماه ژوئن ۱۹۶۴ او که در مجله علم کتابداری در ماه سپتامبر ۱۹۶۵ در صفحات ۲۷۹ تا ۲۹۲ منتشر شد). کتابخانهها به موازات آنچه بدان «تجددگرایی جامعه» می نامند، رشد می کنند (او همیشه در این زمینه انگلیس را به عنوان موش آزمایشگاهی مثال می زد). برعکس یک نظام کارآمد و توانای کتابخانههای عمومی جزء لاینفک جامعه‌ای است که می خواهد در فضای دموکراسی نفس بکشد.

موفقیت دموکراسی ما که مداوماً به سوی بهبود اجتماعی گام برمی دارد، ناگزیر باید بر همیاری شهروندانی آگاه و هوشیار

متکی باشد. این امر حضور نظام کتابخانه عمومی را ضرورتی غیرقابل انکار می‌سازد.^{۴۱}

از طرفی رشد اقتصادی وابسته به پیشرفت تحقیقات علمی و فنی است، که به نوبه خود نیازمند گسترش کتابخانه‌های اختصاصی و مراکز اطلاع‌رسانی کارآمد و مناسب است؛ اگر اینها موجود نباشد مسلماً «قدرت تحقیق به مخاطره می‌افتد».^{۴۲}

علاوه بر این در عملکرد کتابخانه‌های جامع دایرة المعارف گونه (مثل کتابخانه‌های دانشگاهی و عمومی) و کتابخانه‌های اختصاصی و مراکز اطلاع‌رسانی غالباً تداخل وجود دارد، و این مستلزم اعتلابخشیدن به همکاری و همسازی بین آنهاست و نیز ایجاد سازمانهای مرکزی مثل کتابخانه ملی، مرکز ملی علمی و فنی دبیرش، مرکز ملی علوم اجتماعی دبیرش.

بدون شک این نوع استدلال منتج به لزوم تدوین «سیاست کتابخانه‌ای» در معنی اعم کلمه است. و این همان چیزی است که امروز ما آن را شبکه همبسته نظامهای اطلاع‌رسانی می‌نامیم. بنابراین اگر بگوییم که رانگانانان در این زمینه پیشگام بوده است، و بر سیاستهایی که امروزه همه جا بدان استناد می‌شود و در برخی از کشورهای پیشرفته مثل ایالات متحده، انگلستان، سوئیس و کشورهای اسکاندیناوی کاربرد پیدا کرده، و در کشوری مثل فرانسه در قالب «کتابخانه فرانسه»^{۴۳} و اعمار وابستگاش وقوع یافته، پیشی گرفته است، حکمی به حق دادیم.

41. *Library Science*, December 1964, p. 289

42. *Library Science*, December 1970, pp. 291-298

۴۳. *Bibliothèque de France* در واقع کتابخانه ملی فرانسه است که در زمان ریاست جمهوری میتران طرح ریزی شد و قرار است جایگزین کتابخانه ملی فرانسه Nationale Bibliothèque بشود. - م.

نقش همکاریهای منطقه‌ای و بین‌المللی

گرچه رانگاناتان از نظر فرهنگی و احساسی عمیقاً هندی باقی ماند، ولی از جهتی، طی زمان به یک «شهروند جهانی» تبدیل شد. از سال ۱۹۴۸ تا چهارپنجسال آخر زندگی که سلامتی‌اش به او امکان مسافرت‌های طولانی را نمی‌داد، از کشورهای بسیاری از جمله انگلستان، ایالات متحده، کشورهای اسکانداوی، روسیه شوروی دیدن کرد و حتی سه سال در زوریخ اقامت گزید (۱۹۵۷-۱۹۵۵).

او به ارزشهای جهانی «معیارهای اساسی» که در پنج اصل خود بدانها اشاره کرده بود همانقدر اعتقاد داشت که به «فرضیات»^{۴۴}، «قوانین»^{۴۵}، و «مبادی»^{۴۶} که زاییده و لازمهٔ رده‌بندی کولن بود و بعدها مورد قبول تمامی نظام‌های رده‌بندی قرار گرفت. در واقع قسمت مهمی از ساختار نظری او به زودی در کشورهای انگلو-ساکسون مورد قبول قرار گرفت و این استقبال بیشتر از طریق سازمانهایی چون انجمن کتابخانه‌های تخصصی انگلیس (ASLIB)، گروه تحقیقات رده‌بندی انگلیس که در سال ۱۹۵۳ با کمک خود رانگاناتان تأسیس شده بود - و تا حدودی انجمن کتابداران انگلیس به جامعه کتابداری انگلوساکسون راه یافت.

او می‌شدند، و شاگردان و مریدان بیشمارش هنوز ادامه دهندهٔ فکر و کردار او در همه جا بخصوص در مرکز تحقیقات دبیزش و آموزش هستند.

اگر بخواهم سخنانم را منحصر به بخشی از آثار او بنمایم که با برنامهٔ اجلاس کنونی ایفلا منطبق است، جز این نمی‌توانم گفت که بدون شک «چهریزه»^{۴۷} یا جزئی از اعمال و گفته‌های او نیست که رابطهای بسیار نزدیک

44. Postulates

45. Canons

46. Principles

با هفت نکته مطرح شده در برنامه کنفرانس امسال نداشته باشد.^{۴۹} بنابراین، من به نوشته‌های متعدد او در مورد مشکلات گوناگون قواعد فهرست‌نویسی، که همیشه جالب و گاه مبتکرانه است، بخصوص در مورد تنالگانها و اسناد دولتی، اشاره نکردم. در مورد نمایه سازی، می‌دانیم شیوه ابداعی او - «نمایه‌سازی زنجیرهای»، بعدها مورد استفاده قرار گرفت، تعدیل پیدا کرد و تکمیل شد.

در سال ۱۹۴۸ رانگاناتان در کنفرانس انجمن کتابداران کتابخانه‌های تخصصی انگلستان (ASLIB) پیشنهاد کرد که تحقیقی را در مورد «کتاب سنجی» (Librametry و بعداً Librametrics) آغاز نمایند.^{۵۰} چیزی که امروز ما آن را Bibliometrics که خود بخشی از «اطلاع‌سنجی»^{۵۱} است، می‌نامیم؛ رشته‌ای که حدود بیست سال بعد از رانگاناتان مطرح شد. او همچنین پیشنهاد کرد که شیوه تحقیقات عملیاتی^{۵۲} در مدیریت کتابخانه، به اجرا درآید - در این مورد نیز از پیشگامان این فکر بود.

متأسفم که نتوانستم در این گفتار، سهم رانگاناتان را در زمینه رده‌بندی که این روزها (به تقلید از بلیس) به آن سازماندهی دانش گفته می‌شود، بنحوی که شایسته اوست به شما منتقل کنم. این مقوله خود به کنفرانس جداگانهای نیاز دارد. از طرفی شاید اکنون برای قضاوت و ارزیابی دقیق تحقیقات معتناهایی که رانگاناتان طی تقریباً نیم قرن برای بهبود رده‌بندی کولن برعهده گرفت تا آن را از قابلیت انعطاف بیشتر برخوردار سازد (یا به زعم

۴۹. هفت زیرموضوع ایفلا عبارت بودند از: ۱) چارچوب فکری سیاست ملی کتابخانه و اطلاع‌رسانی ۲) سازمان و طرح نظامهای ملی کتابخانه‌ای برای کارآیی مطلوب ۳) نقش کتابخانه‌های عمومی، دانشگاهی و تخصصی در تأمین نیازهای اطلاعاتی ۴) نیازهای خوانندگان ۵) آموزش کارمندان ۶) اثر سیاستهای ملی بر رشد علمی، فنی و فرهنگی ۷) نقش همکاریهای منطقه‌ای و بین‌المللی

50. *Aslib Proceedings*, vol.1. 1947. pp.102-103

51. Informetrics

52. Operational Research

واژگان خودش «پذیرا»^{۵۳} تر سازد) و ساختار آن را با تکامل و پیشرفت علم و تکنولوژی همگام سازد، خیلی زود باشد.

آنچه اکنون می‌شود در چند کلمه گفت این است که تحقیقات رانگاناتان - حتی اگر برخی از جنبه‌های آن نیازمند ارزشیابی مجدد باشد - گامی بزرگ بود و آینده روشنی را برای تحقیقات نو باز کرد. جالب توجه است که برخی از تکنیکها و فنونی را که او پیشنهاد کرد، مثل به وجود آوردن «فرانمای عمیق»^{۵۴} برای تهیه فهرست ردهای، امروز به عنوان موضوعی نو مورد مطالعه است (از جمله اوپیک^{۵۵} و هایپرمدیا^{۵۶})، گرچه مؤلفان به دینی که رانگاناتان به گردن آنها دارد اشارهای نکرده‌اند. (برای مثال نگاه کنید به پروژه دانا روث و لیندا اسمیت^{۵۷} در CALTECH که آن را فهرست تحلیلی خوانده‌اند.)

در مقدمه صحبت‌م تذکر شدم که رانگاناتان قبل از اثر کامل «تکنولوژی جدید بر اطلاع‌رسانی» از میان ما رخت بریست. با این همه همان گونه که از گزارش او برای یونسکو (۱۹۵۰) در مورد «مکانیزه کردن بازیابی اطلاعات» و نیز کنفرانس IASLIC (۱۹۵۶) در مورد «مکانیزه کردن خدمات کتابخانه‌ها»، برمی‌آید، او خیلی زود به اهمیت پیشرفت تکنولوژی پی برد. در مجله‌ای که به نام علم کتابداری منتشر می‌کرد، دست به انتشار سلسله مقالاتی زد که توسط متخصصانی چند - هندی و غیرهندی - در باره «شیوه‌های غیرمتداول بازیابی اطلاعات» نوشته می‌شد. پس از درگذشت او مریدانش انتشار آن را ادامه دادند.

از میان درس‌هایی که می‌توان از عملکرد و آثار رانگاناتان آموخت،

53. Hoptable

54. Depth Schedules

55. OPAC

56. Hypermedia

57. Dana Roth and Linda C. Smith

دوتای آنها برجسته‌تر است: «فضیلت مثال» و «میوه‌های پشتکار».

فضیلت مثال: واضح است که تمامی کوشش‌های او برای رشد کتابخانه‌ها در هند بوده است. او کتابخانه دانشگاه مدرّس را به عنوان الگو انتخاب کرد، با این امید به حق که سایر دانشگاه‌ها از آن سرمشق بگیرند. او پیش‌نویس «قانون کتابخانه» را برای ایالت مدرّس نوشت که بتواند الگو و مثالی برای سایر ایالات هند و مآلاً کلّ شبه قاره هند قرار گیرد. او اولین مدرسه کتابداری را در دانشگاه به وجود آورد، بدین امید که مثالی برای سایر دانشگاه‌ها قرار گیرد.

پشتکار: قبل از تأسیس مرکز ملی اسناد علمی هند، طی دهسال بیش از شش بار ایجاد چنین مرکزی را آغاز کرد و سرانجام موفق شد.^{۵۸} قبل از اینکه موسس‌های را بیابد که نگهداری و گسترش رده‌بندی کولن را به آن بسپارد (DRTC)، او به چهار یا پنج مؤسسه دیگر رجوع کرد و در هیچ کدام «پذیرایی» لازم را نیافت.

از نظر تاریخی، کتابداری و آرشیو در شرق زاده شد، در سومر و مصر تا چین ولی رشد آن در دوران جدید، حدوداً از رنسانس به بعد، ابتدا در اروپا و سپس در آمریکای شمالی اتفاق افتاد (البته نباید میان پرده یونانی - رومی و اسلامی را از یاد برد).

بنابراین در میان آفرینندگان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی که در آستانه قرن بیست و یکم به سوی جهانی شدن پیش می‌رود، او بدون شک جایگاهی افتخارآمیز دارد.